

FOGYATÉKOS FIATALOK

A KÜLÖNLEGES GONDOZÁSHOZ, REHABILITÁCIÓS FOGLALKOZÁSHOZ VALÓ JOG A KÖZOKTATÁSBAN

Az 1993. évi, azóta többször módosított közoktatási törvény valamint a hozzá kapcsolódó miniszteri rendeletek nemcsak a tankötelezettséget írják elő minden magyar gyermek számára, hanem új „jogot” a *különleges gondozáshoz, a rehabilitációs foglalkozáshoz való jogot* biztosítanak azon gyermekeknek, akiknek sajátosságai akadályozzák a tankötelezettség szokásos feltételek mellett történő teljesítését.

A különleges gondozáshoz való jog, az akadályozottság területeinek, mértékének, eredetének megfelelően, a *különtámogatás* különböző formáit teszi szükségessé.

A közoktatási törvény az e jog alapján küllöntámogatásra jogosult gyermekeket két csoportba sorolja:

A) Fogyatékos gyermekek, tanulók

1. Testi, mozgásszervi fogyatékos gyermekek és tanulók

2. Az érzékszervi fogyatékos gyermekek és tanulók

– Csökkentlító gyermekek és tanulók

– Vak gyermekek és tanulók

– Nagyothalló gyermekek és tanulók

– Siket gyermekek és tanulók

3. Értelmi fogyatékos gyermekek és tanulók

– Enyhe értelmi fogyatékos gyermekek és tanulók

– Középsúlyos értelmi fogyatékos gyermekek és tanulók

4. Beszédfogyatékos gyermekek és tanulók

5. Más fogyatékos gyermekek és tanulók

– Átható (pervazív) fejlődési zavarral küzdő (pl. autista) gyermekek és tanulók

– Pszichés fejlődés egyéb zavara miatt részképesség- és teljesítményzavarral küzdő, ennek következtében fejlődésében és tanulási folyamataiban tartósan akadályozott gyermekek és tanulók (pl. dislexia, disgráfia, diskalkulia, mutizmus, kóros hiperaktivitás, figyelemzavar)

B) Beilleszkedési zavarral, tanulási nehézséggel, magatartási rendellenességgel küzdő gyermekek és tanulók

A különtámogatásra való jogosultságot esetükben a nevelési tanácsadó szakvéleménye alapozza meg, míg a fogyatékos gyermeknél/tanulóknál a Tanulási Képességet Vizsgáló Szakértői Bizottság szava a döntő.

A törvény további gyermekcsoportokat is nevesít, akik nem tartoznak a különleges gondozáshoz, rehabilitációs foglalkozáshoz való jog hatókörébe, de akik mégis különtámogatásra szorulnak.

E csoportok a következők:

1. Az iskola első négy évfolyamán egyéni továbbhaladásra engedélyezett tanulók
2. A tankötelezettség életkori határai után a 9. és a 10. évfolyamon felzárkóztató oktatásban részesülő tanulók
3. Hátrányos helyzetű tanulók
4. Tanulási kudarcnak kitett tanulók
5. Felzárkóztatást igénylő tanulók
6. Szociális hátrányban lévő tanulók

E tanulócsoporthoz számára a különtámogatás formái a következők:

- a) Mindegyik csoport számára –differentiált oktatás keretében– olyan nevelési, oktatási eljárásokat kell szervezni, amelyek csökkentik vagy megszüntetik akadályozottságukat, biztosítják felzárkózásukat, és amelyeket az intézmények pedagógiai programjainak kell előírni.
- b) A csoportok számára külön osztály szervezhető.
- c) Ezeknél a csoportoknál a kötelező és a szabadon választható tanórák körében sajátos ellátási formákat lehet kijelölni.
- d) Az ezekben a csoportokba sorolt tanulók hatással vannak az osztálylétszámok megállapítására,
- e) Az ezekben a csoportokba sorolt tanulók hatással vannak a kiegészítő normatívák megállapítására.

Külön támogatásra jogosultak továbbá a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozó tanulók. E csoport esetében azonban a különtámogatás elsődleges indoka nem a gyermek, tanuló eredményes iskolai előmenetelének segítése, hanem az adott nemzetiség, etnikai kisebbség kultúrájának, nyelvének, hagyományainak átadása, a nemzeti identitás kialakításának, megőrzésének segítése.

A közoktatási törvény tehát a gyermekek/tanulók három nagy csoportjában gondolkodik akkor, amikor a közoktatási ellátási formákat, szolgáltatásokat előírja.

Az *első csoportba* tartozik a gyermekek/tanulók 80–85%-a, ők az ép tanulók. Ezeknél a tanulóknál a tanulók egyedi sajátosságaihoz való igazodás bár nem egyforma, de egységes abban az értelemben, hogy külön törvény nem szabályozza, hanem differentiált oktatás keretében valósul meg, és az iskola illetve a pedagógus hatáskörébe tartozik.

A *második csoportba* tartozik az a kb. 10–15%-nyi gyermek/tanuló, akiket a közoktatási törvény külön nevesítve megemlíti és akiknél különböző formában olyan többlettámogatásokat biztosít, amelyekkel élve az iskola – a differentiált oktatás ke-

retében – számukra az átlagosnál hatékonyabb szolgáltatásokat, ellátási formákat tud nyújtani.

A *harmadik csoportba* tartoznak a különleges gondozáshoz, rehabilitációs foglalkozáshoz való jog körébe tartozó fogyatékosok, valamint a beilleszkedési zavarral, tanulási nehézséggel, magatartási rendellenességgel küzdő gyermekek és tanulók. Az e csoportba tartozók létszáma 5–10%.

A lehetséges különtámogatások a nemzeti alaptanterv, az irányelvek, a kerettantervek, a helyi tantervek, a vizsgaszabályzat, az óraszámok módosításával, a fejlesztésbe az óvodán és az iskolán kívül más helyszínek igénybevétele révén, a szokásos életkori határok módosításával, új rehabilitációs fejlesztőprogramok beiktatásával, a követelmények csökkentésén keresztül valósulnak meg.

Külföldön a külön támogatásra szoruló gyermekeket és tanulókat a magyar közoktatási törvénytől eltérő elnevezéssel és indoklással határozzák meg.

Nyugat-Európában és az USA-ban az elmúlt évtizedekben – főleg angolszász hatásra – a külön támogatott tanulócsoportok megjelölésére a „sajátos nevelési szükségletű gyermekek” (children with special educational need) összefoglaló megjelölést alkalmazták. Van olyan ország, ahol a közoktatási törvény minden támogatott tanulókat sajátos nevelési szükségletűnek tekint, de van olyan is, ahol a törvény szerint csak a fogyatékos tanulók a sajátos nevelési szükségletűek. Angliában a támogatott teljes tanulónépesség megjelölése: tanulásban akadályozott gyermekek (children with learning difficulties.)

A közoktatásban a különtámogatásra való rászorultság oka, eredete

A különleges gondozáshoz, rehabilitációs foglalkozáshoz való jog a gyermek sajátja. Olyan sajátosság, rászorultság, amelyet a gyermek hordoz ugyan, de amelynek eredete nem benne, hanem a közoktatás követelményrendszerében van. Eredete illeszkedési zavar, amely a közoktatás követelményei és a gyermek nevelési lehetőségei között áll fenn. Minden gyermeknél kialakul, akinél a közoktatás a gyermek számára elérhetetlen követelményeket támaszt, vagy akinél a követelmények eléréséhez nem megfelelő utat biztosít.

A tanulók oldaláról a különleges gondozáshoz, rehabilitációs foglalkozáshoz való jog forrása a tanulók között fennálló különbség. A közoktatásban minden magyar gyermekkel szemben tankötelezettség áll fenn. Ennek a kötelezettségének a közoktatás csak akkor tud eleget tenni, ha figyelembe veszi a gyermekek között fennálló különbségeket, és a közoktatás követelményei és eljárásai igazodnak a gyermekek egyéni sajátosságaihoz. A közoktatás követelményeiben, eljárásaiban az igazodás átfogó megjelölésére leginkább a differenciált nevelés-oktatás fogalma terjedt el. A differenciált nevelés-oktatás a közoktatás általános követelményeinek és eljárásainak a gyermek egyediségéhez történő hozzáigazítását jelenti.

A differenciált nevelés-oktatás, a követelmények és eljárások egyéniesítése elvileg minden gyermekre, tanulóra kiterjed. A differenciálás szükséges mértéke azonban

nem mindegyik gyermeknél, nem mindegyik tanulócsoportban azonos. Van, akinél a tantervi követelményekben minden területen engedményeket kell tenni, más gyermeknél viszont csak néhány területen. Van, akinél a követelmények egyes területei teljes mértékben kiiktatandók, más gyermeknél viszont csak kismértékű a módosítás igénye. Az eljárásokra vonatkozó módosítások helye és mértéke szintén eltérő lehet. Mindezek az „egyéniésítések”, „differenciálások” igen eltérő támogatással valósíthatók meg: a pedagógusképzés sajátossá tételétől, a taneszközök és az infrastruktúra „differenciálásán, a differenciált oktatást lehetővé tevő központi szabályozók, az osztálylétszám és az óraszámok módosításán át a didaktikai és módszertani természetű differenciálásokig. Annak ellenére hogy az egyéniésítés mindenekelőtt minőségi módosítást jelent, a sokféle lehetséges és szükséges változtatás mennyiségi skálára is rávetíthető.

Világosan látni kell, hogy az egyéniésítés és a differenciálás igénye a közoktatás területén minden tanulóval szemben fennáll. A különleges gondozáshoz, rehabilitációs foglalkozáshoz való jogra rászorulttá azonban csak az a tanuló válik akinél a differenciálással, egyéniésítéssel szemben támasztott igény bizonyos mértéket meghalad. Ez a mérték azonban egymagában sem a gyermek oldaláról, sem a gyermek számára realizálódó közoktatás oldaláról (a pedagógus, a gyermekcsoport, az infrastruktúra stb.) nem határozható meg.

Az a gyermek tekinthető rászorultnak, aki alulteljesítő, akinek tudása, fejlődése, előrehaladása nem felel meg a tanulócsoportban érvényes magatartási, intellektuális és tanulásbeli követelményeknek, és akinél a felzárkóztatást a csoportban lehetséges, szokásos differenciálás nem képes biztosítani, vagy aki nem képes megfelelni a közoktatás követelményeinek.

A közoktatási rendszer oldaláról azon kis rendszerszegmens sajátosságaitól függ a rászorultság, amely a gyermekre aktuálisan hat. Ennek a szegmensnek része a mindenkori pedagógus, a pedagógus felkészültsége, a tanulócsoport létszáma, összetétele, és a tanulócsoportban végzendő oktató és nevelőmunkát meghatározó valamennyi tárgyi és személyi feltétel.

Kedvező közoktatási feltételek mellett ugyanaz a gyenge tanuló nem válik rászorult tanulóvá, mivel a számára szükséges egyéniésítés feltételei még adóttak. Kedvezőtlen közoktatási feltételek esetén viszont a tanulónak rászorult tanulóvá kell válnia ahhoz, hogy hozzájuthasson azokhoz a többlettámogatáshoz, amely már igényeinek megfelelően differenciálja a szolgáltatásokat.

A tanulók oldaláról nézve a teljes populáció 15%-a tartozik a különleges gondozásra, rehabilitációs foglalkozásra jogosultak körébe.

A közoktatási rendszer felől nézve e tanulók létszáma változó. Egy 20–25 fős gyermekcsoport esetében átlag 2–4 különtámogatást igénylő tanulóval lehet számolni.

A közoktatásban különtámogatásra szoruló tanulók csoportjai

A magyar közoktatási törvény a különtámogatásra szoruló tanulók egyik csoportját *különleges gondozásra, rehabilitációs foglalkozásra jogosultnak, illetve ezen belül fogyaté-*

kos tanulónak nevezi. A két fogalom nem azonos jelentésű. A különleges gondozáshoz, rehabilitációs foglalkozáshoz való jog a gyermek közoktatási állapotát, míg a fogyatékoság a gyermek biológiai és pszichológiai állapotát jelenti.

A közoktatási állapot a gyermeknek a közoktatásban támasztott követelményekhez fűződő viszonyát, sajátos rászorultságát és a gyermek számára nyújtott különleges szolgáltatásokat fejezi ki, míg a biológiai és a pszichológiai állapot a biológiai és pszichológiai normákhoz való viszonyt tükrözi. A biológiai és pszichológiai állapot lehet oka a közoktatási állapotnak, a közoktatási állapot meg következménye a biológiai és pszichológiai elváltozásoknak. Ennek ellenére ez a két kategória csak részben fedi egymást. Kedvezőtlen, támogatást igénylő közoktatási állapot ép biológiai-pszichológiai állapot esetén is előállhat (pl. hátrányos helyzet), minden biológiai és pszichológiai elváltozás viszont nem szükségszerűen vezet kedvezőtlen közoktatási állapothoz. Kétségtelen hogy a kedvezőtlen közoktatási állapot a legkönnyebben felismerhető a fogyatékoságok esetében. Világszerte leginkább abban van egyetértés, hogy mely fogyatékoságok hoznak létre kedvezőtlen közoktatási állapotot, sajátos nevelési szükségletet.

Az 1993. évi közoktatási törvény a különleges gondozáshoz, rehabilitációs foglalkozáshoz való jogot a fogyatékosággal jelölt, biológiai, pszichológiai állapothoz köti. A fogyatékoságot a törvény nem határozza meg, annak megállapítását az orvosi, biológiai, pszichológiai állapotok leírásával foglalkozó nem pedagógiai szakterületekre illetve az irányelvekre bízta.

A rendellenes idegrendszeri-lelki állapot sajátosságai

a) A rendellenes idegrendszeri-lelki állapot fennállásának időtartama

A rendellenes idegrendszeri-lelki állapotok fennállásuk időtartama szerint átmenetiek, vagy véglegesek lehetnek. Az időleges idegrendszeri-lelki rendellenességek fennállásának eldöntéséhez többszöri ellenőrző vizsgálat indokolt.

A fennállás végleges vagy időleges jellegét a idegrendszeri-lelki rendellenesség reverzibilis (visszafordítható) vagy irreverzibilis (visszafordíthatatlan) volta fejezi ki.

b) A rendellenes idegrendszeri-lelki állapot megnyilvánulásának területe

A idegrendszeri-lelki rendellenesség megnyilvánulhat valamennyi élethelyzetben, vagyis a rendellenesség lehet pervazív, átható, illetve megnyilvánulhat egyes helyzetekben, szituációkhoz kötötten. A közoktatás az élethelyzetek egyik formája, amelyben a teljes népesség meghatározott életkorban vesz részt. A idegrendszeri-lelki rendellenesség korlátozódhat a tankötelezettek életkorára: vagyis lehet életkorspecifikus és függetlenedhet a közoktatási követelményektől, de lehet olyan rendellenesség, amely csak a közoktatás követelményei közepette áll elő. A közoktatás az ember más élethelyzetéhez viszonyítva a többi helyzetnél lényegesen egységesebb követelményeket támaszt a népességgel szemben. Ezért a rendellenességek egy része – ilyen például a megismerési funkciók enyhe zavara, a tanulási akadályozottság – csak a tanköteles korban és az iskolában nyilvánul meg.

c) A rendellenes idegrendszeri-lelki állapot keletkezésének időpontja

Az idegrendszeri-lelki rendellenességek lehetnek veleszületettek, szülés közben, szüléssel kapcsolatosan előálltak és lehetnek később szerzettek. Az idegrendszer érése, a testi fejlődéssel, a biológiai és a pszichológiai funkciók gazdagodásával ugyanaz a rendellenesség eltérő módon nyilvánulhat meg. A születés után fennálló rendellenességeket fejlődési rendellenességeknek nevezzük. A közoktatás szempontjából fontos idegrendszeri-lelki rendellenességek körében ezek vannak túlnyomó többségben. A később szerzett rendellenességek eltérő közoktatási gondoskodást igényelnek, mint a veleszületettek (lásd pl. a veleszületetten vak, siket, gyermekek közoktatási helyzetét és a később megsüketült, illetve vakká vált gyermekek ettől eltérő közoktatási helyzetét).

d) A idegrendszeri-lelki rendellenesség következményes jellege

Az idegrendszeri-lelki rendellenességek egyik csoportjánál az idegrendszeri rendellenesség az elsődleges elváltozás, míg a lelki ennek következménye.

Az idegrendszeri-lelki rendellenességgel élő gyermek mássága környezetében olyan reakciókat válthat ki, amely a gyermekben másodlagos lelki rendellenességekhez vezethet. Más esetekben a kedvezőtlen szociális körülmények közvetlenül vezetnek lelki elváltozásokhoz. Súlyosabb esetekben a lelki rendellenességek további idegrendszeri elváltozások kiindulópontjai lehetnek. A környezet, az idegrendszeri és lelki működések bonyolult kölcsönhatásban állnak egymással.

e) Az idegrendszeri-lelki rendellenesség megnyilvánulása a funkcionális rendszerekben és az általános alapfunkciókban és a speciális részfunkciókban

A gyermek fejlődése folyamán az idegrendszeri és lelki alapfunkciók differenciálódnak, és a különböző tapasztalatszerzési helyzetben egymással összekapcsolódott általános és részkapességeket hoznak létre. Az iskolaérettség az idegrendszeri és lelki funkciók meghatározott érettségi szintjét, az általános és a specifikus funkciók meghatározott fejlettségét, meghatározott funkcionális rendszerek kialakulását fejezi ki. Az iskolaéretlenség a funkcionális fejlődésben az elmaradást, az életkornak nem megfelelő rendellenes állapotokat jelzi.

f) Az idegrendszeri-lelki rendellenesség terápiás befolyásolhatósága

Az egyes rendellenességek terápiás gyógypedagógiai, rehabilitációs, korrekciós módjai, lehetőségei eltérőek: a teljes helyreállíthatóságtól a kompenzatív funkciókkal való helyettesítésig terjednek.

A fogyatékos idegrendszeri-lelki rendellenes állapot, amely a közoktatási törvényben definiált fogyatékoságok esetében is a fenti ismérvekkel határozható meg.

A különtámogatásra szoruló gyermekek, tanulók alcsoportjai a közoktatási törvényben

Az alcsoportok kialakítását minden országban a közoktatási rendszer hagyományai határozzák meg. Az alcsoportok számát, elnevezését, a gyermekek csoportba sorolásának törvényes módját a közoktatás törvényei és rendeletei szabályozzák.

Elvileg mindenütt taníthatósági, oktathatósági, nevelhetőségi, vagyis a közoktatási rendszer funkciója oldaláról meghatározott kritériumokból kellene kiindulni. Azok a gyermekek, tanulók tartoznak egy csoportba, akik azonos mértékű és tartalmú támogatást igényelnek a közoktatási követelmények teljesítéséhez.

Tisztán pedagógiai (kizárólag a közoktatás rendszerén belül kezelhető) felosztás a pedagógusok által alkalmazott sokféle eljárás és a gyermekcsoportonként eltérő módon működő kis rendszerek sokfélesége miatt nehezen valósítható meg. A külön-támogatás sok formája ered más szocializáló rendszerekből (család stb.) és más ellátó rendszerekből (egészségügy stb.). E rendszerkapcsolatok országonkénti eltérése a külön-támogatásokra szoruló csoportosítását is meghatározza (pl. hátrányos helyzetűek csoportja).

Felosztási alap lehetne a központi szabályozókhöz, a tantervi követelmények teljesítéséhez való viszonyítás. Ennek alapján azonban csak a külön-támogatásra szoruló és a differenciálással megoldható két nagy csoport szétválasztása valósítható meg, de a külön-támogatást igénylő csoport belső alcsoportjainak kialakítása nem. (Hollandiában a szükséges támogatás mennyisége alapján hoznak létre csoportokat.)

Külön felosztás lehetne a pedagógiai eljárások oldaláról történő csoportosítás. Így meg lehetne határozni, hogy melyek azok a gyermekek, akik külön-támogatásként A) pedagógiai eljárásra, B) pedagógiai eljárásra, C) pedagógiai eljárásra stb. alkalmasak és jogosultak. A pedagógiai gyakorlatban gyakran kerül sor erre a csoportosításra, amikor is a módszer válogatja magához az arra alkalmas gyermekeket.

A csoportosítás szempontja lehet, az is, hogy a külön támogatás milyen időtartamú segítséget igényel, időleges vagy folyamatos támogatásról van-e szó. Az időleges támogatás esetében a gyermek csak bizonyos ideig kerül ki a szokásos differenciálással ellátható csoportból. Az állandó támogatást igénylőknél, ha a támogatás a közoktatás valamennyi szolgáltatása területére kiterjed (kezdve a tanterv kis- vagy nagymértékű módosításától a számukra külön szakemberek képzésén át, a külön taneszköz ellátásig stb.), viszont már a közoktatásban elkülönült alrendszer jöhet létre, mivel a módosult elemeknek rendszerszerűen kell összekapcsolódnuk. (Az az elkülönülés természetesen még nem jelenti a támogatást igénylő gyermekek elkülönített oktatását.)

A fogyatékos gyermekek csoportján belül világszerte legegységesebb az érzékszervi- leg károsodott gyermekek (látás illetve halláskárosodott gyermekek), a mozgáskárosodottak valamint a beszéd-fogyatékos gyermekek és az intellektuális funkciókban erősen károsodott gyermekek csoportjának (értelmi fogyatékos gyermekek) létrehozása. Ezekről a csoportokról elhatárolhatók azok a gyermekek, akiknél nagymértékű viselkedé- és magatartászavarok állnak fenn. E fő elkülönítési tendenciákat követve az egyes országokban a közoktatási rendszeren belül további kisebb-nagyobb számú alcsoport alakul ki.

A közoktatási rendszerekben a külön támogatást igénylő tanulók alcsoportjainak kialakítása ma világszerte elsősorban hagyományokat követ. A külön támogatások történetileg alrendszerként szerveződtek, kisebb-nagyobb mértékben önállósultak, racionalizálják fennállásukat és a gyermekek meghatározott csoportja számára nyújt-

tott szolgáltatásaik szükségességét és hasznosságát. Magyarországon a fogyatékos gyermekek elkülönült közoktatási alrendszere a gyógypedagógia.

A különleges gondozásra, rehabilitációs foglalkozásra való jogosultság megállapítása külön intézményekben, a Tanulási Képességet Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottságokban történik. A döntést általában orvosokból, pszichológusokból és pedagógusokból álló bizottság mondja ki, törvényben meghatározott pedagógiai tapasztalatszerzés, orvosi és pszichológiai vizsgálatok eredményei alapján. A döntés kulcskérdése világszerte az, hogy van-e az adott gyermek számára hozzáférhető külön támogatás, amely előnyösebb, mint az a többségi pedagógiai rendszer, amelyből a gyermek kikerülne. A döntés a helyi adottságok, a gyermek számára hozzáférhető közoktatási szolgáltatások és a gyermek családjának szocializációs lehetőségei függvényében születik meg. Bárhogy is csoportosítja a közoktatás a külön támogatásra szoruló gyermekeket és bármilyen hiteles vizsgálattal is végzi al csoportba sorolásukat, a gyermek sorsa nagyrészt a számára hozzáférhető közoktatási szolgáltatásoktól és külön támogatási lehetőségektől függ. Emiatt a külön támogatásra szoruló gyermekek egyes csoportjainak kialakított alrendszerek jó kiépítettségüknél fogva gyűjtőintézményekké válnak azok számára, akik külön támogatás nélkül nem boldogulnak, de számukra megfelelő külön támogatás még nem alakult ki, vagy nem hozzáférhető. Világszerte a legnyilvánvalóbb ez a külön támogatásra szoruló gyermekek 2–5%-át alkotó értelmi fejlődésben elmaradó és emiatt tanulási zavart mutató gyermekeknél. Magyarországon a közoktatási törvényben meghatározott „enyhe értelmi fogyatékos” és „közepesúlyos értelmi fogyatékos” gyermekeket támogató közoktatási rendszer a 100 éves pedagógiai gyakorlat ellenére mindig kénytelen volt befogadni olyan jelentős gyermekcsoportokat is, akik nem voltak értelmi fogyatékosok, értelmi fejlődésük más okokból, nem fogyatékoság miatt maradt el. A többségi iskola nem tolerálta elmaradásukat és számukra megfelelő differenciált segítséget sem tudott nyújtani, az értelmi fogyatékosok iskolája viszont az enyhe értelmi fogyatékos kategóriába való besorolással jobb pedagógiai környezetet biztosított számukra.

Mindezek miatt a külön támogatást igénylők közoktatási rendszerének korszerű kialakításakor, az ellátás elviselhető anyagi terhei és hatékony pedagógiai módjai meghatározásakor felvetődhet, hogy hány típusba célszerű besorolni a külön támogatást igénylő tanulókat, és mely típusokat lehet a többségi ellátórendszerrel külön, több típust összevonva ellátni? Erre általában a különböző érzékszervi, beszéd-, mozgás- és intellektuális eredetű zavarok oktatásánál, fejlesztésénél látnak lehetőséget.

A közoktatásban részesülők jogegyenlősége és közös szocializációjának szükségessége megkívánja, hogy a külön támogatásnak bármilyen formája is jön létre, az al csoportok támogatott formái ne különüljenek el a többségi közoktatástól, hanem települjenek be a külön támogatásra nem szoruló gyermekek kortárs csoportjába. Ha a külön támogatásra szoruló részére már külön közoktatási alrendszer működik (pl. gyógypedagógia), akkor e rendszer szolgáltatásainak a támogatásra szoruló gyermekkel együtt be kell települnie a többségi közoktatás általános rendszerébe.

Ha történelmileg nem alakult ki a külön támogatottak saját közoktatási alrendszere, akkor a külön támogatások a többségi oktatási rendszer egyénre szabott, további

szolgáltatásaiként jönnek létre. Az első esetben a történetileg elkülönült közoktatási alrendszerben már kikristályosodtak a külön támogatásra szorulóknak szükségletei és egy fejlett, szükségletérzékeny közoktatási alrendszert kell visszatelepíteni -valamennyi szolgáltatásával- a többségi rendszerbe. A másik esetben fokozatosan alakulnak ki a rendszer differenciálódásának szükségletérzékeny fejleményei, de a külön támogatások az első időkben általában sem szemléletileg, sem módszereikben nem olyan fejlettek, mint az előző esetben. Mivel a különtámogatások rendszerének hagyományai és fejlettsége országonként eltérőek, a fejlődési út, a gyermekek és a szülők számára hasznos és az intézmények számára lehetséges módok országonként is eltérőek lehetnek.

Mindaddig, amíg a szükségletérzékeny, fejlett, de szegregált támogató alrendszer integrációjának feltételei a többségi rendszeren belül nem alakulhatnak ki, célszerű működtetni a szegregált rendszert is.

Az újabb orvosi és pszichológiai felismerések és a Fogyatékoság kategóriájának kiterjesztése a közoktatásban

Újabban felismert csoportnak tekinthetők az autisták, a Wilkinson-szindrómás gyermekek, a POS gyermekek stb. Az 1993. évi közoktatási törvény a korábbi támogatási csoportokba nem beilleszthető gyermekek egy részét (elsősorban a részképesség-zavarban szenvedő dislexiás, disgráfiás, diskalkuliás gyermekeket) „*más fogyatékos*”-nak nevezi és a „*fogyatékos*” kategóriába sorolja.

A biológiai-orvosi szemléletű hagyomány ereje nehezíti Magyarországon a külön támogatások kialakítását azon gyermekcsoportok számára (pl. tehetségesek), akik biológiailag nem károsodottak, és nem akadályozottságuk miatt igényelnek külön támogatást, hanem azért, mert a többségi oktatási rendszerben a számukra lehetséges fejlesztésen túl jelentősen nagyobb mértékű fejlesztésre is mód nyílna.

Az utóbbi évtizedekben a fejlett országokban a sajátos nevelési szükségletek felismerésében elsősorban az orvosi és pszichológiai tudományos felismerések játszottak szerepet. Igen aktuálissá vált az a kérdés, hogy minden orvosi kórkép, illetve minden rendellenes idegrendszeri-lelki állapot szükségszerűen maga után vonja-e a különtámogatást a közoktatásban, és hogy minden egyes újonnan felfedezett típus a közoktatásban is önálló csoportot alkot-e?

Orvosi és pszichológiai oldalról erre a kérdésre az a válasz, hogy igen, a közoktatás képezze le a orvosi és pszichológiai klasszifikációs rendszert. Ennek a nézetnek az erőforrásai a szülőszervezetek. Számukra az idegrendszeri-lelki rendellenességek a közoktatásban külön támogatásra való rászorultságot hoznak létre.

A kérdés ezután a közoktatásban jelentkezik: az új rendellenességek jogosultak-e különtámogatásra. A jogosultság és az ezután következő további kérdések már nem orvosi vagy pszichológiai illetőségűek, hanem a közoktatás belső rendszerében megvizsgálható és megválaszolható kérdések. Ha az újonnan felismert csoport jogosulttá válik a különtámogatásra, akkor azt a közoktatási törvényben kell elismerni. Ezután külön kérdés az, hogy külön csoportot kell-e képezniük, vagy valamelyik csoporttal

egyesítve kell-e különtámogatást kapniuk, és annak milyen legyen a mértéke és az hol legyen szabályozva? Ha a rászorultság és jogosultság valamennyi kérdése tisztázódott, a legnehezebb feladat az új csoport számára a létező és hozzáférhető különtámogató rendszer létrehozása. Világszerte gondot okoz az, hogy a közoktatási rendszer a rászorultság és jogosultság kérdéseinek megválaszolásában jelentősen előbbre tart, mint az ennek megfelelően kiépített különtámogató rendszer kiépítésében.

Közoktatási szükséglet, szocializációs szükséglet

A közoktatás nem vállalhatja fel a gyermek valamennyi szocializációs szükségletének kielégítését. A gyermek szocializációs szükségletei teljes személyiségének területén írhatók le. Ezek alapján megállapítható, hogy a szocializációs ágenseknek (a családnak, a kortárscsoportnak, a gyermek saját öntevékenységének, önfejlesztésének és önkontrolljának stb.) milyen lehetőségei és feladatai vannak a szocializációban. A közoktatás a differenciálódás körén belül egyéniesítéssel, individualizálással közeledhet az egyén e teljes körű szocializációs lehetőségeihez és szükségleteihez. A közoktatás azonban csak a gyermeket érő szocializációs hatások meghatározott köréért vállalhat felelősséget, föl vállalhatja a közösségben történő szocializációt és a társadalom rendszereibe való beilleszkedéshez szükséges általános fejlesztő, oktató-nevelő felkészítést. Az egyén számára azonban ez az általános felkészítés a beilleszkedéshez nem elégséges. A beilleszkedés egyéni arculatát más szocializációs ágensek, köztük az egyén önfejlesztése alakítja ki. Mindebből következik, hogy a szocializációs akadályozottság feloldása csak korlátozott mértékben tartozhat a közoktatásra. A közoktatás alaphelyzetben közösségi, csoportos hatásrendszer, ezért az egyén minden olyan akadályozottságával foglalkoznia kell, amely ebben a csoporthelyzetben megnyilvánul, minden olyan eljárást alkalmazni kell, ami az oktatási-nevelési feladatok megoldása közben felhasználható. A gyermek szocializációs akadályozottsága jelentős részének csökkentése azonban nem valósítható meg csoportos helyzetben és a közoktatási felkészítő feladatok megoldása közben. Ezek a pszichológia egyéni vagy csoportos terápiái és a családi nevelés körébe, illetve a kortárscsoportok valamint a társadalom korrekciós lehetőségeinek körébe tartoznak. Annak ellenére, hogy a közoktatás ezeket a feladatokat nem vállalhatja át, saját feladatai hatékony megoldásához a jelenleginél jelentősen több pszichológiai ismeretet kellene felhasználnia.

Életszakaszok és különtámogatás

Általános felismerés az, hogy a szocializáció részrendszerei valamint az életre való felkészítés és az életbe való beilleszkedés egyes szakaszai között a különtámogatásnak eltérőnek, de egyenlő szintűnek, mértékűnek kell lennie, és igazodnia kell az életszakasz szükségleteihez. Egyes gyermekcsoportoknak már a közoktatás előtt különtámogatást kell kapniuk ahhoz, hogy felkészüljenek a közoktatásra. Kérdés az, hogy ezt a kompenzatív, felkészítési feladatot lehet-e és helyes-e a az iskoláztatásba telepíteni (különtámogatás a felzárkóztatáshoz), vagy az iskoláztatás előtt egy új intézményesített szakasz beiktatásával kell-e a közoktatás kiterjesztett részévé tenni (különtámoga-

tás az iskolákor előtt 5 éves korban az óvodában), esetleg a családi szocializációt kell-e a gyermek felkészítése érdekében különtámogatással megerősíteni.

A külön támogatás folyamatossá tétele és életkoronként egyenlő elosztása a szegregált gyógypedagógiai iskolák örök problémája. A gyógypedagógus szakmai kompetenciája már ma sem korlátozódik a közoktatásra, hanem a bölcsőtől a sírig terjed. A szegregált, gyógypedagógiai iskolák léte és fejlesztő hatékonysága olyan mértékű különtámogatás, amelyet a szakképzésnél, a munkába állásnál és a társadalomba való beilleszkedésnél nem követ ugyanilyen szintű különtámogatás. A közoktatást követő részrendszerekben a jog általánosabban fogalmaz. Nincsenek garanciák a szükséges intézmények létrehozására, működtetésére. Folytatás nélküli és részben kárba vész a közoktatás munkája azoknál a támogatottaknál, akik felkészíthetők a továbbra is támogatott, védett élethelyzet valamely formájára, de támogatottságuk az iskolából kilépve nagyrészt megszűnik. Ezért a jogegyenlőség és a rászorultság felismerése alapján a különtámogatás nem koncentrálódhat elsősorban a közoktatásra. Világszerte aktuális az a kérdés, hogy melyek a további sajátos szükségletek a közoktatás után, melyek azok a humánus formák, amelytől övezve a rászorulókat a legnagyobb mértékű önállóságot élvezhetik, és melyek azok a további különtámogatások, amelyek az önállóság körén kívüli további hiányosságok kiegyenlítésével a rászorultak számára a legemberibb életformákat biztosíthatják.

ILLYÉS SÁNDOR

IRODALOM

- AÁRY TAMÁS LAJOS (ed) (2000) *Az oktatási jogok biztosának beszámolója 2000. évi tevékenységéről*. Budapest, Oktatási Minisztérium.
- MÁRKUS E. (2000) Képzési kötelezettség vagy tan-kötelezettség? Gondolatok a halmozottan sérült gyermekek nevelésének és oktatásának helyzetéről. *Pedagógiai Szemle*.
- MÁRKUS E. (2000) Pedagógiai és szociális rehabilitáció. In: GRINGER L. & HUSZÁR I. & KULLMANN L. (eds): *A rehabilitáció gyakorlata*. Budapest, Medicina Kiadó.
- MÁRKUS E. (2000) Foglalkoztató terápia a rehabilitációban. In: GRINGER L. & HUSZÁR I. & KULLMANN L. (eds): *A rehabilitáció gyakorlata*. Budapest, Medicina Kiadó.
- BNO-10 I–III. Népjóléti Minisztérium (1995) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. DSM–4. 4. kiadás.
- BNO–10 (ICD–9 Classification) (1994) *A mentális és viselkedés zavarok osztályozása*. WHO–MPT RHONE-POULENC-RORER
- DSM IV. Zsebkönyv (1997) Budapest, Animula.
- BNO-10 Zsebkönyv (1998) Budapest, Animula.